

ועד ליל שבת

דברי מוסר והשקפה ע"ס מסכת אבות

מראש הישיבה הגאון הגדול רבי ישראל בונם שרייבר שליט"א

שנאמר בשיה"ק

עמל התורה

זהו אכן עומקם של דברים, שכל תכלית האדם נוצרה מלכתחילה בכדי שיעמול, ואף כל הבריאה כולה נבראה 'לעשות', כמקרא שכתוב 'אשר ברא אלוקים לעשות', ואם כן עצם טבעו של האדם הוא לעשות ולהתייגע ולעבוד עוד ועוד, ומשום כך אם יניח את עצמו בחוסר מעש בלי לעשות דבר הרי הוא פועל נגד טבעו - ואין לו יותר יכולת להתקיים.

על הפסוק 'אדם לעמל יולד' (איוב ה', ז') כתב האבן עזרא ז"ל; "יש אומרים כי כאשר תולדות העוף לעוף כן תולדות האדם לעמול", ושמעתי מרה"י הגר"ש רוזובסקי זצ"ל שביאר, שציפור שניטלו כנפיה יכולה עדיין ללכת ולהסתובב כאשר החיות, אולם היא נחשבת כמתה וכבר אין עליה שם 'ציפור', כיון שכל מהותה של הציפור הוא עצם היותה עם כנפיים, וכאשר בטלה ממנה היכולת לעוף שוב אין היא ציפור, ועל כך המושל האבן עזרא את האדם - שכל מהותו היא אך ורק לעמול, וכאשר הוא יושב בטל בלי לעסוק במלאכה, גם אם יראה כחי כבר בטל ממנו התואר 'אדם'.

ואם כנים הדברים לענין עבודת עבודה של מלאכת ארעי כאן בזה העולם, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר במלאכת עבודת הבורא, אשר גם היא נחשבת למלאכה ולעמל ומוצאה מצא חיים, וכמאמרו של רבא במסכתא דסנהדרין (צ"ט), 'כולהו גופי דרופתקי ניהו, טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא'.

ומכאן יבין כל אדם שדוקא העמל, הטורח והיגיעה הם אלו שמחזיקים ומקיימים אותו, ואילו הבטלה - לא רק שלא תוסיף לו כוח ואון אלא אדרבה, תחליש אותו, תזיק את גופו, וממנה יוכל להגיע חלילה ל'תרדמת לב והשתוממות המחשבה'.

אמנם זאת ודאי שהאדם זקוק לפעמים למנוחה ליתן רווח בין פרשה לפרשה, אך שומה עליו להבחין את החילוק הברור בין 'מנוחה' ל'בטלה', שהם שני דברים שונים לחלוטין ולא קרבו זה אל זה, שכן גם כאשר האדם 'נח' אין זה מחייב שישב עם עצמו חסר מעש בלי 'להתעסק בשום דבר שבעולם', אלא גם אז הוא יכול להיות עסוק בעשיה, ואף אם הוא זקוק לישון או לאגור כוח - גם לזה 'עשיה' יקרא, כל עוד שמטרתו בידו ואינו יושב סתם כך בשעמום הלב.

מרחי"ז סיפר על ימי חורפו שלעיתים היה עוסק בתורה עד כלות הכוחות ונצרך לנוח מעמלו, ולפיכך בעת עוסקו במסכת בבא בתרא - היה לומד ולומד עד שתם כוחו, ואז היה מחליף את הלימוד למסכת תרומות, וכאשר נגמר לו הכח ממסכת תרומות - היה מחליף שוב למסכת בבא בתרא, וסובב והולך וחוזר חלילה...

ואם כי אנו לא זכינו להגיע למדרגתו של הגרי"ז מכל מקום גם עלינו מוטל להבין שתכלית כל החיים היא 'לעשות' ו'לעשות' ותו לא מידי ואין לך שעה שאפשר להפטר ממנה, וגם כאשר נצרכים למנוחה - יש לעשות זאת בצורה של עיסוק ועשיה, שתמשיך ותתן כוחות גם הלאה, ולא בצורה של 'בטלה' אשר אחריה עדי אובד.

כל אחד יכול להרגיש זאת על עצמו, שכאשר הוא שב מבין הזמנים לשיבה - אין לו כוחות גדולים יותר מאשר בסוף הזמן שעבר, אלא אדרבה, העייפות גדולה שבעתים... וכל כך למה, מפני שזוהי דרכה של הבטלה, שהיא מנוגדת לטבעו של האדם ומחלישה את נפשו מבלי שתוסיף תת כוח לו.

כל מטרתו של האדם היא להציב את עצמו על דרך של 'עשיה' שאינה פוסקת, לא לבזבז את הזמן לריק ותמיד למצוא מעש לעסוק בדברי תורה, ורק אם הוא עושה כן אז הוא חי בצורת החיים התקינה שתתן לו כוחות גם הלאה להמשיך ולפעול.

פ"ג משנה ד'. הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו.

המאירי מפרש שכוננת התנא לשלושה מקרים נפרדים, שעל כל אחד מהם נאמר 'הרי זה מתחייב בנפשו', המקרים הראשונים הם 'ניעור בלילה' ו'מהלך בדרך יחידי' והמקרה האחרון הוא 'המפנה ליבו לבטלה'.

וביאר המאירי, שכל שלושת הדברים המנויים במשנה הם עניינים המזיקים את בריאות האדם ומסכנים את חייו, ומשום כך החמירה המשנה כל כך וכתבה 'הרי זה מתחייב בנפשו', משום שמי שאינו שומר על בריאות גופו ומזלזל בחייו אין לו שום טעדיק שבעולם למה לא שמר על עצמו כדי חייו, והרי זה חלילה כמאבד עצמו לדעת.

ועל כך ביאר המאירי אחת לאחת, ראשית כל 'הניעור בלילה' - כי התעוררות יותר מדי תזיק מאד וכו' יעו"ש, שנית 'המהלך בדרך יחידי' - כיון שהדרכים בחזקת סכנה, ושלישית 'המפנה ליבו לבטלה' - 'רצונו לומר שלא יתעסק בשום דבר בעולם, יבא מזה לידי תרדמת לב והשתוממות המחשבה', עכ"ל.

מפורש אם כן בדברי המאירי, שהסיבה שהמפנה ליבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו היא משום שהוא מזיק את עצמו, שמי שיושב בטל ואינו מתעסק בשום דבר שבעולם - סופו בא לידי מיתה.

וביאר הדברים הוא כפשוטו, שהרי אם אדם יקנה מכשיר חדש, גם אם המכשיר יהיה חזק וטוב, מכל מקום אם ישאר אותו זמן מה על עומדו דרך הינוחו בלי לתחזק אותו ולעשות בו שום שימוש - אותו מכשיר יתקלקל מאליו כאבן שאין לה הופכין, וכל זאת משום שדרך הטבע להתקיים דוקא מתוך הפעולה, ואם לא יעשו בו מלאכה סופו מתנונה והולך.

וכך הם כידוע גם כוחות האדם, בין כוחות הגוף ובין כוחות הנפש, אם האדם לא יזיז במשך מספר שבועות את ידו או את רגלו - לאחר מכן הוא יצטרך לעשות פעולות בכדי להפעיל את הגוף מחדש, ואף בכוחות הנפש כמו המחשבה או הכשרון וההבנה, אם האדם ישאר את מוחו חסר פעולה - בסופו של דבר המוח יתנוון ולא יוכל להפיק מאומה.

ומאידך, ככל שהאדם יפעיל את כוחותיו יותר כך הם יפעלו יותר, אם יעשה התעמלות - הגוף יתחזק, ואם יחזק ויחדד את מחשבתו אזי שכלו יתגבר, ואף לגבי כח הזכרון ידוע - שככל שהאדם חוזר עוד ועוד ומתרגל לזכור, כך מתגבר אצלו יותר כח הזכרון, הכל לפי רוב המעשה.

ומעתה כן הוא גם לענין כוחות הנפש, אם האדם פועל ועושה, יוצר ועובד, נפשו עומדת על תיקונה והוא חי חיים שיש בהם ממש, אך אם הוא יושב בבטלה גמורה בלי לעשות מאומה - נפשו תתכלה ותלך, עד שתפיל חייו יסתיים מאליה.

ואפשר לראות זאת בחוש אצל העוסקים בחיי שעה, אותם אלו שיצאו לפנסיה לעת זקנתם והפסיקו את עבודתם, לעיתים לא עברה תקופת מה עד שעברו לחיי עולם פשוטו כמשמעו, הואיל ומשעה שפסקו לעמול ולהתייגע פסק הדבר שקיים אותם מספר כל ימי חייהם.

ויעויין באבות דרבי נתן על המשנה 'אהוב את המלאכה' שהאריכו שם מדברי התנאים עד כמה כל מהות האדם היא לטורח ולמלאכה, עד שסיימו שם וכתבו שאין אדם מת אלא מתוך הבטלה'.

משנה ו'. "עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם וכו', ומנין אפילו חמשה וכו' ומנין אפילו שלשה וכו', ומנין אפילו שנים וכו', ומנין אפילו אחד וכו'.

מעלת הלימוד בחבורה דוקא

בדברי רבינו יונה במשנה מצינו את מעלת הציבור לענין התפילה, שכל מהותה היא כבוד שמים והכרה במלכות ה', אך על אחת וכמה וכמה שהדברים אמורים לענין התורה, שהיא עיקר עבודת הא-ל ותכלית כוונת היצירה.

וזהו החילוק דתנן במתני' בין עשרה לחמשה ובין שלושה לשניים ואחד, שדוקא בעשרה שנחשבים לעדה יש את מעלת הציבור ולכן דוקא אצלם מגיעה השכינה עוד לפני שהם יושבים ועוסקים בתורה, אולם גם בפחות מכאן יש את מעלה לציבור בכל מנין ומנין לפי כמותו, ואלו הם חילוקי הדרגות המנויים במשנה מחמשה לשניים עד אחד שיושב ועוסק בתורה - שאצלו אין את מעלת הציבור כלל ועיקר, ולפיכך אינו זוכה להמנות בספר הזכרונות ולהחשב כבר אותה מעלה.

ולמדונו חז"ל שתפילת היחיד אינה נשמעת, ואם כן מי שנשאר סרוח על מיטתו בשאט נפש רק כיון שאינו רואה מעלה להתפלל בציבור - הוא מראה שלא אכפת לו ממה שאין התפילה נשמעת, והרי זה כמוסר את תפילתו למעלה ושוברה בצידה, שאינו רוצה שיקבלו את תפילתו...

ומסתברא דכך הוא גם כן לענין לימוד התורה, שאחרי שמצינו שישנה מעלה גדולה עד כדי כך בלימוד בחבורה ודוקא אז זוכים לקדש שם שמיים ולקבל את מעלת הציבור, אזי מי שפורש מן הכלל והולך ללמוד לו לבדו יש עליו תביעה מדוע הלך מתוך הקהל.

ואם כן יש מי שיטען שיצא שכרו בהפסדו, וכגון אותם שנוהגים לעסוק בתורה כל ליל שישי ולחבר לילה ליום, בודאי ובודאי שיש בכך מעלה גדולה ויזנו לרב טוב המתעסקים בה, אבל על כך אמרו חז"ל הוי מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה, שהרי אם משלים את שינונו לאחר מכן במהלך היום - הרי זה פורש מן הציבור שיושבים ועוסקים בתורה בערב שבת ומפסיד בידיים את מעלת הכלל, ורק אם יכול לקיים שניהם ומזה ומזה לא להניח את ידו אז יוכל לעשות כל העולה על רוחו, אך מי התיר לו לפרוש מדרכי הציבור על חשבון הרווח העצמי שלו.

וכמו"כ ישנם בחורים שיש להם תועלת מלימוד דוקא לבדם בבית כנסת זה או אחר ולא בשיבה, אך בדרך כלל גם ככה"ג יש לחשב את הצדדים ולהעדיף את הלימוד יחד במקהלות, כי אין להפסיד את מעלת הציבור הגם שיש סיבה אחרת, ואין התורה נקנית אלא בחבורה.

וכך ראיתי אצל אמו"ר הגאון זצ"ל, שהיה אדם דלא פסיק פומיה מגירסא כפשוטו, אם אפשר לומר כן על אדם מהדור האחרון, אך במשך התקופות שהיה חי בתוך הציבור כחלק מן הכלל היה מקפיד להיות בביהמ"ד בזמן הסדרים יחד עם כולם, למרות שנוסף על זאת היו לו את הסדרים שלו בעיתות אחרות עד השעות המאוחרות, והיה צריך להחליף את הזמנים למהר לבוא ולאחר לצאת.

ועוד בזמני בישיבת פוניבז', כשהיה הגרא"מ שך זצ"ל כבר אדם מבוגר, למד דבר יום ביומו שני סדרים רצופים בישיבה החל מתשע בבוקר והחל משלוש ורבע בצהריים (שהיה זמן תחילת הסדר), ואף שהיה עוסק בענינים אחרים ממה שנלמדו בישיבה, היה יושב מאחורה בתוך הקהל ונושא ונותן במלחמתה של תורה יחד עם בני החבורה, כך עד שנותיו המאוחרות ממש כשכבר קפץ עליו רוגז משא העדה.

לכל אחד יש אחריות על הכלל

נוסף על כל הדברים האמורים יש ענין אחר לענות בו והוא חילול שם שמים, דהנה לו יצוייר ויבוא אדם וגרזן בידיו, יפנה לעבר ישיבה

קדושה ויחריב אותה מן היסוד - הרי פשוט וברור שגדול עונונו מנשוא ואין תרופה למכתו, אך בכל זאת יש לדעת שניתן להיכשל גם בכגון דא בזעיר אנפין, על ידי החלשת כח הכלל ויצירת רפיון בתוך המחנה.

הלא אין ספק שבחור שאינו מגיע כלל לסדר, או שמגיע באיחור, יוצר סיבות גם אצל החברותא שלא להגיע, וכיון ששניהם כבר אינם מגיעים נוצר רפיון אצל כל יושבי הספסל לפניו ולאחריו, וכך הדבר גורם לגלגל החוזר בתוך כל בית המדרש, ודי בבחור אחד ויחיד שהורה היתר לעצמו בכדי להחליש רבים מן הציבור ולחלל שם שמים.

ולפעמים חושבים 'מי אני שילמדו ממני', אך זו מחשבת היצר, הואיל ובדברים כאלו אין שום מקום לענווה, שכן עינינו הרואות בטבע העולם כיצד במצוות ובשאר מעלות יכול האדם לחשוב לעצמו אני ואפסי עוד, אך לענין ללמוד מאחרים את חסרונם - כל אחד ואחד תולה קלנו מחבירו, ויכול במהירות רבה לנכס לעצמו את אותו דבר גנאי שראה אצל רעו בלי להעמיק מהי בדיוק הוראת ההיתר, כמקרא שכתוב 'ראית גנב ותירץ עמו'...

אם כן מלבד המעלה הגדולה שיש בתורה של ציבור, יש על כל אחד תביעה בפני עצמה שלא לפרוש מן הכלל ולקלקל את תורתם של אחרים, ואף אם לו עצמו יש הוראת היתר מכל סוג שהוא אין להחלק במקום שיש חילול ה'.

ובגמ' ביומא (פז). מקשינן היכי דמי חילול ה' ואמר ר' יוחנן כגון אנא דמסיגיא ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, וכתב שם רש"י: "ואין הכל יודעין שנחלשתי בגרסתי, ולמדוין הימני להבטל מתלמוד תורה", ולכא' הדבר צ"ב, דהלא ר' יוחנן היה רגיל כל ימיו ללכת בתורה ותפילין, ואם בכל זאת לא יכל ללכת כך אפילו כדי מרחק קצר של ד' אמות על כרחך שבאמת הדבר לא היה בכוחו, ואם כן הכיצד יש עליו תביעה מצד חילול ה' ללכת בלא תורה ובלא תפילין.

ובהכרח שכל ענין ה'כח' הוא דבר יחסי שנמדד בכל מקום לגופו, וגם אם כלפי ענין מסויים אין לאדם כח ויכולות, כאשר מגיעים דברים אחרים שחשובים יותר יש לו את היכולת, והוא אף מקבל מרץ וכוחות חדשים שלא היו לו לפני כן. לפיכך הגם שמצד עצם הענין לא היה לר' יוחנן כח ללכת עם תורה ותפילין, כאשר נגע הדבר לחילול שם שמיים הוא תבע את עצמו עוד יותר ומצא בנפשו כוחות אחרים שלא היו בו מצד הטבע הרגיל.

וכך הוא לגבי כל אדם ואדם, גם אם מצד המישור האישי יש לו אין ספור סיבות וטעמים מדוע ראוי לו להתנהל בטח בדד, יש מישור בפני עצמו של ההשתייכות אל הכלל שכולל חיובים לעצמו, ובכל מקום שיש בו חילול ה' התביעה גדלה יותר ודורשת מן האדם להתעלות מעל עצמו ולהקדיש את כוחותיו למען הציבור, וכבר אמר ר' יוסי בשבת (ק"ח): יהי חלקי ממושיבי בית המדרש ולא ממועמידי בית המדרש.

מכאן תצא קריאה עולה מאליה לכל אותם שיכולים להעדיף את עצמם על פני חבריהם, להחליף לילה ביום בערבי שבתות וכך להמעט ביושבי בית המדרש, שאף אם להם עצמם הדבר טוב ומועיל ואכן אין על זה חולק, עדיין יש לחשב מה ייגרם אצל הכלל כולו, האם חיזוק או שמא להפך.

ובכלל אלו שרפים ידיהם בסוף השבוע ונחלשים מגירסתם הרי הם יוצרים אוריה של בזיון, כביכול לאחר חמשה ימים כבר אין כח באדם לעצור בעצמו והוא מוכרח לעמוד לפוש, ושמתני מהגאון רבי יחזקאל סרנא זצ"ל שפירוש המילה 'פריי טאג' כולל בתוכו שתי משמעויות, הן יום השישי והן יום חופשי... ואם חפוזן יחפוזן האדם בטורח ובמלאכה עליו לשים את ליבו למה שה' אלוקויו דורש מעמו, ולשבת יחד עם כולם כאיש אחד לקדש שם שמים ולהגדיל תורה ולהאדירה.